

VOORAF

Dick de Jong

Regen en wateroverlast hebben ons de afgelopen tijd flink bezig gehouden. Misschien wel meer dan ooit tevoren. En het valt zo op omdat het telkens opnieuw in beeld wordt gebracht. Elke nieuwsuitzending loopt er van over. Vroeger waren er ongetwijfeld vergelijkbare problemen, maar die werden niet zo opdringerig naar buiten gebracht. Nu zie je alle beelden van over de hele wereld kort na het opnemen ervan langskomen. En allemaal hebben ze een informatieve functie. Toch zijn er ondanks alle berichtgeving, mensen die op iets anders. Zij zeggen dat er niets mis is met ons klimaat.

Over eigenwijs zijn gesproken... Het is niet uitgesloten dat we over een paar maanden gaan klagen over het gebrek aan regen. Er wordt op hoog niveau gesproken over het op de een of andere manier bewaren van het vele regenwater dat nu valt.

Ik denk daarbij terug aan het kisten. Dat was een verkorte uitdrukking voor het aanbren-

van bekisting. Met allerlei hulpmiddelen werden open gaten in deuren en kelderramen dichtgezet om te voorkomen dat er wateroverlast zou komen. Talloze keren heb ik in mijn jonge jaren daar aan meegedaan. Iedereen die op enigerlei manier risico liep had voorzorgsmaatregelen genomen. Als je aan of bij het water woont weet je wat er mis kan gaan.

Strontspray...

MARGARINE WAS KEIHARDE BUSINESS

ROOMBOTER

Het maken van (room)boter was lange tijd een van de weinige manieren om melk langer te kunnen bewaren. 'Goeie' boter werd voor de industriële revolutie op de boerderij geproduceerd. Een groot aantal methoden was in zwang, maar de essentie was dat men de melk enige tijd (maximaal 72 uur) liet staan. Het melkvet kwam dan geleidelijk bovendrijven (de room) en werd dan afgeschapt: het afromen. Wat overbleef was ondermelk. De (aangezuurde) room werd gekarnd waarbij de vetdeeltjes samenklonterden en zich afscheidden. Wat restteert is karnemelk.

Er kwam een levendige handel in boter. Er ontstonden ook 'botermengfabrieken' waar botersoorten van verschillende herkomst en kwaliteit werden vermengd. Ook de uitvinding van margarine, in 1869, leidde ertoe dat vanaf 1872 in Nederland ook margarineboter of kunstboter werd geproduceerd, die ook plantaardige en dierlijke vetten bevatte.

Met de verschillende kwaliteiten boter en margarine werd, vooral bij de winkelier, nogal geknoeid. Ondertussen groeide de roep om betere fabricagemethoden. In Denemarken, dat

in toenemende mate concurrerend was, werd gebruik gemaakt van koeling door middel van blokken natuurijs. Over de strijd tussen de kunstboterfabrikanten gaat dit artikel.

In Nederland waren twee grote margarinefabrikanten actief, de katholieke Jurgens en de Joodse Van den Bergh. Het boterde echter niet tussen deze beiden.

JURGENS

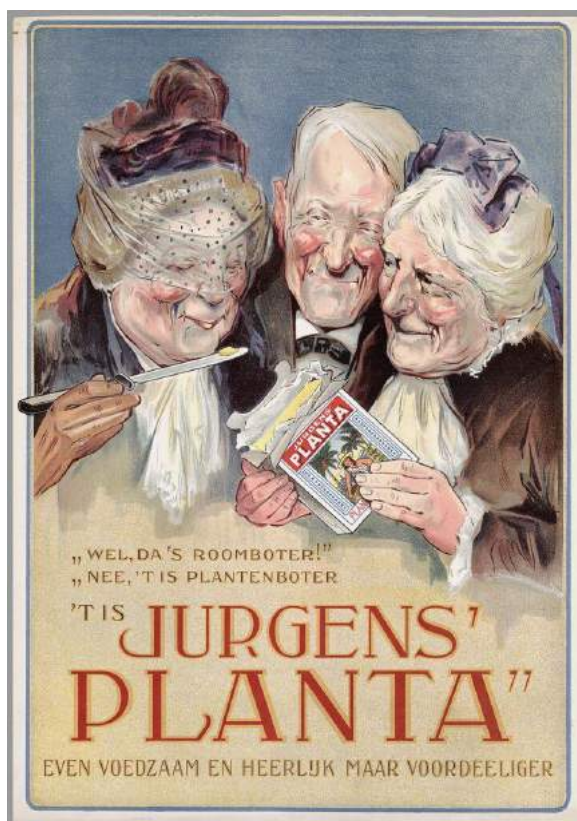
Het verhaal gaat dat Jan Jurgens, firmant van de Gebr. Jurgens in het Brabantse Oss, op een avond in 1871 met een schoteltje boter naar het huis van de pater familias van de belangrijkste mededingers in de regio toog. 'Kijk eens wat wij hebben en jullie lekker niet', leek hij te willen zeggen. Jurgens liet Simon van den Bergh, die bekend stond als een man met een sterk ontwikkelde smaak, proeven van de boter. Wat hij ervan vond? Van den Bergh antwoordde dat het naar vet smaakte. Dat kon Jurgens bevestigen: het ging om een soort kunstboter, die niemand kon en mocht namaken, want zijn firma had het patent in binnen- en buitenland.

VAN DEN BERGH

Jurgens hoopte de Van den Berghs verslaagen achter te laten, maar die voelden zich vooral uitgedaagd. In 1873 begonnen ook zij met de productie van margarine. Zij vonden dit te danken te hebben aan slim speurwerk. Bij de firma Jurgens dachten ze daar anders over, namelijk dat de concurrent een aantal van hun opzichters had omgekocht. Dat is niet uitgesloten. Toch was bedrijfsspionage niet nodig. De details van het procedé werden inmiddels rondverteld. Ze stonden in 1872 ook in *De Volksvlijt*, het tijdschrift voor nijverheid, landbouw, handel en scheepvaart.

Maar het verhaal bleef tussen de twee bedrijven in hangen en bedierf de onderlinge sfeer. Boven op de normale wedijver kwam vijandigheid. Jurgens beschouwde Van den Bergh als een indringer, een valsspeler. Misschien droeg het wel bij aan de dynamiek die van de twee (room)boterhandelaars sleutelspelers op de nationale en internationale margarinemarkt maakte.

Ideaal zaten ze niet in Oss. Aan- en afvoering ging met paard en wagen naar havens in dorpen ten noorden van het Brabantse stadje. Vanaf 1881 verbeterde de situatie iets door het gereedkomen van de spoorlijn tussen Den Bosch en Nijmegen, die door Oss liep. Die plaats groeide langzaam uit tot een echt industriestadje. In de jaren tachtig van de 19^e eeuw kwamen daar ook de exportslachterijen van Hartog en van de gebroeders Van Zwanenberg bij met hun merken Unox en Zwan.

Reclame moet consumenten overtuigen dat margarine net zo goed is als boter.

In de begintijd kende Nederland zeker zo'n zeventig margarinefabriekjes. Jurgens en Van den Bergh hadden echter een ondernemersgeest waardoor ze alle andere al snel achter zich lieten. Bovendien kon in de arme regio rond Oss makkelijker met arbeiders worden 'gespeeld' en lagere lonen worden betaald.

GESNIPPERDE KOEIENUIER

De Franse keizer Napoleon III stond aan de basis van de margarine. Hij schreef in 1866 een prijsvraag uit voor de ontwikkeling van een minder bederfelijke en minder kostbare boter, geschikt om zijn volk en zijn legers te voeden. De Franse scheikundige Hippolyte Mège-Mouriès, die al meer uitvindingen op zijn naam had staan, nam de uitdaging aan. In 1869 bracht hem dat tot een mengsel van rundvet, afgeroomde melk en gesnipperde koeienuiers. Hij noemde het vanwege de glans 'margarine', naar het Griekse woord voor parel.

Na de Frans-Duitse oorlog kwam het patent voor margarine te koop. Jurgens kwam het dankzij een tipgever te weten en sloeg toe. In 1871 begon het bedrijf met de margarineproductie.

INDIANENVERHALEN

Het product riep zeker in de eerste jaren de nodige weerstand op. Kunstmatig betekende voor veel mensen tweede keus. Echte boter vond men voedzamer. Fabrikanten zouden volgens hardnekkige indianenverhalen de goorste ingrediënten gebruiken: putjesvet, urine, wormen en gemalen botten van dolle honden. Het eten van margarine kon volgens volksmythes haaruitval, diarree en zelfs kindersterfte veroorzaken.

Boerenwantrouwen zorgde eveneens voor tegenwerking. Margarine was aanvankelijk wit. De Venlose apotheker Lodewijk van der Grinten maakte het kleuren mogelijk. Dit betekende de start van het succesvolle bedrijf Océ Van der Grinten. Het bood de margarinevijandige boerenstand ook mogelijkheden. Gewenning, marketing en hartstochtelijke pleidooien van de ondernemers deden de weerstand op den duur afnemen.

IRRITATIES OVER EN WEER

Met eigen en vreemd vermogen breidden Jurgens en Van den Bergh hun activiteiten uit, kochten concurrerende bedrijven op en sloegen hun vleugels steeds meer uit richting andere Europese landen. Toen de Duitse rijkskanselier Otto von Bismarck eind jaren tachtig van de 19^e eeuw een importhetfing op margarine oplegde, begon zowel Van den Bergh als Jurgens vlak over de Duitse grens zijn eerste buitenlandse fabriek. Er zouden er veel volgen.

Inpakhal in de margarinefabriek van Jurgens, 1910.

De betalingen bleven ondertussen zeer matig. Met stukloon werden de prestaties opgejaagd.

Margarine ging oorspronkelijk vooral in vaten naar de afnemers, maar Jurgens introduceerde ook het in gebruikershoeveelheden verpakte merk Solo. Voor het verpakken schakelde het bedrijf vooral jonge jongens in, niet zelden onder de leerplichtige leeftijd.

De ondernemersfamilies zagen ondertussen hun vermogens en bezittingen groeien. Ook hadden ze overal veel in

de melk te brokkelen. In Oss bouwden ze imposante villa's aan de Molenstraat, tussen het station en het centrum. Later verhuisden ze naar landhuizen elders. Leden van de katholieke familie Jurgens hadden zitting in de gemeenteraad en goede contacten met de kerk, die ze financieel flink steunden. De Joodse Van den Berghs bleven meer buitenstaanders. Ze werden nog lang aangeduid als 'de Jood'. Het zat de Van den Berghs ook zakelijk in de weg. De concurrent kreeg simpelweg meer gedaan. Toen een voorstel voor de aanleg van een kanaal tussen de Maas en het treinstation in Oss voor betere bereikbaarheid werd afgeschoten, was dat voor hen de druppel. De raad koos voor een alternatief tracé, dat de boten tot voor de deur bij Jurgens bracht.

De Van den Berghs verplaatsten in 1891 hun bedrijf naar het minder kleinsteedse en prima ontsloten Rotterdam. Vooral Joodse werknemers verhuisden mee. In Oss leidde het vertrek van de firma Van den Bergh tot een economische dip en een piek in de misdaadcijfers.

MEGAFUSIE

De margarinemannen bleven elkaar steeds dwarszitten. Ze botsten in de hele productieketen met elkaar. Ze namen belangen in de winning van grondstoffen, zoals palmolie. Jurgens nam grote aandelenbelangen in de kruideniersbedrijven van De Gruyter en Albert Heijn. Ook kochten Van den Bergh en Jurgens andere levensmiddelenbedrijven in binnen- en buitenland op. Inmiddels was er al twee keer een winstpool afgesproken en mislukt. Het bleef geruzie.

Uiteindelijk raakte beide partijen overtuigd van de voordelen van samenwerking, een fusie zelfs. Het hele proces van grondstoffen naar eindproduct zou efficiënter worden. Van alles kon worden samengevoegd: kantoren, merken, marketing. In 1927 werd wat de pers omschreef als 'de vrede van Oss' getekend: de twee ondernemingen gingen samen in de NV Margarine Unie.

Met de komst van dat bedrijf leek het vertrek van Jurgens uit Oss aanstaande. In 1928 vertrokken de eerste onderdelen van de onderneming naar Rotterdam. Daarna ging het snel. Op 30 maart 1929 staakte Jurgens de laatste bedrijfsactiviteiten in Oss, waar op het laatst 800 man aan het werk waren. De ellende voor de arbeiders werd nog groter toen eind oktober een crash op de beurs van New York de wereld in een ongekende economische crisis stortte. Het droeg bij aan een nieuwe misdaadgolf, die van 'de Bende van Oss' en 'Osse messentrekkers' nationaal bekende begrippen maakte.

Reclame voor Blue Band in de jaren vijftig.

MARGARINE STOND AAN DE BASIS

Het vertrek uit Oss leidde nieuwe, nog grotere samenwerking in. Een Britse partner, Lever Brothers Ltd., een van de grootste zeepfabrikanten ter wereld en actief in levensmiddelen, was de volgende. Er was veel overtuigingskracht nodig, maar in september 1929 werd een van de grootste bedrijvenfusies ooit een feit. Een wereldzaak werd het, ondanks de crisis van de jaren dertig. In de naoorlogse supermarkten ontbraken de Unilever-producten in geen enkele winkelgang: van boter- en margarinemerken, zoals Becel en Blue Band, en zepen, zoals Zwitsal en Dove, tot heel andere waar van Ola, Calvé en Unox tot Lipton.

Unilever zou lang een Nederlands-Brits concern blijven. Dat veranderde een aantal jaren geleden. Strevend naar één hoofdkantoor koos Unilever in eerste instantie voor Rotterdam, ook vanwege het vooruitzicht dat Nederland de dividendbelasting zou afschaffen. Maar na verzet uit Londen en handhaving van de dividendbelasting in Nederland, verhuisde het hoofdkantoor in 2020 toch naar de Britse hoofdstad.

Uit: Historisch Nieuwsblad 12 - 2023 - Paul van der Steen, historicus en journalist.

BOERENCULTUUR

Onlangs verscheen er weer een deel van het boek Martelaarschap. Daarin wordt verhaald van de dagboeken uit de jaren 1965-1974 van J.J. Voskuil. Een onderzoeker annex schrijver, die op onnavolgbare manier orde en netheid wist te bewaren in al zijn doen en laten. Elk van zijn handelingen gebeurde uiterst doordacht. In dit boek gaat het ook over de vele ontmoetingen die de Nederlands volkskundige en schrijver gedurende zijn leven had. Hij werkte weliswaar vanachter zijn Amsterdamse bureau op het Meertens Instituut. Maar van tijd tot tijd trok hij het land in voor nader onderzoek. In het boek wordt ook regelmatig al dan niet via voetnoten verwezen naar een van de delen van zijn boekenserie Het Bureau. Ook het werkgebied van onze stichting komt hierbij in beeld, met name de Krimpenerwaard en de Alblasserwaard. Zo doet hij gortdroog maar uiterst beeldend verslag van een werkbezoek aan Stolwijk, alwaar 'mevrouw en meneer Scheer met een buurvrouw' op het bezoek van de vermaarde volkskundige zitten te wachten. Meneer Scheer is 'een kleine boer met slimme oogjes en geweldige zweetplekken onder zijn armen. Tijdens het gesprek liet hij af en toe een harde boer, wat Voskuil telkens weer verraste. Hij was zo goed niet of hij moest zijn museum bekijken, dat zich op een plank in de logeerkamer van zijn nieuwbouwwoning bevond, en waarop, behalve twee komfoors, een bosje gedroogd

gras en een bijl om zult mee te maken, ook een broekklem en een schelp lagen, kortom een gevarieerd overzicht van cultuur en natuur in de wijde kring rond Stolwijk.' Jiskefet avant la lettre. Gauw op de fiets door naar het nabijgelegen Streefkerk voor een bezoek aan 'een dikke, hijgende man die zei dat hij ons maar even kon ontvangen, en een overbeschaafd pratende vrouw met een gezicht vol typisch Indische vouwen, waaraan je kunt zien dat zo'n vrouw haar aandriften met geweld heeft moeten bedwingen, maar dat ze te verwend is om daar helemaal in geslaagd te zijn.' Zulke verslagen zou je wel dik 700 pagina's kunnen lezen, maar helaas zit er ook in Martelaarschap veel ballast.

HEGGEN... VEELSOORTIGE MINIBOSJES

INLEIDING

Heggen waren vroeger in grote delen van Nederland de standaard-afbakening tussen landerijen. In ons werkgebied werd die functie vaak waargenomen door sloten, maar dat neemt niet weg dat ook hier heel wat heggen hebben gestaan. Veel heggen zijn verdwenen, samen met de soortenrijkdom die zij herbergden. Jantine Schinkelhoek is met de organisatie Hoopheggen een initiatief begonnen om de heg weer terug te krijgen in het landschap. Dat zal een hele toer worden, want dat veel heggen verdwenen heeft vooral te maken met het onderhoud dat ze vergen en dus de tijd en de kosten die dat onderhoud met zich meebrengen.

Meidoornhaag

De meidoorn is een bijzondere boom. De boom staat symbool voor de hoop. Er worden al vele eeuwen krachten aan toegekend. Daarom moet je voorzichtig met de boom omgaan. De boom geeft bescherming tegen bliksem, storm en heksen. Het afbreken van takken of het omzagen van de boom zou ongeluk met zich meebrengen. De bladeren symboliseren kuisheid.

GEMISTE NATUUR

Het is bekend dat de overheid steeds meer natuur terug wil in ons land. Maar hoe dat moet worden ingevuld wordt daarbij niet aangegeven. Het terugplaatsen van heggen zou wel een heel belangrijke bijdrage aan de terugkeer van de natuur zijn. De afgelopen 40 jaar zijn ongeveer 70% van de vogels uit het Nederlandse landschap verdwenen. Een aanzienlijke bijdrage aan dit negatieve effect komt door het verdwijnen van heggen. Dat dit ook betekent dat de kinderen van nu opgroeien met heel andere omgevingsgeluiden dan toen, is een bijzaak. Maar ook niet onbelangrijk!

JANTINE SCHINKELSHOEK: HOOPHEGGEN

Heggen bestaan uit allerlei verschillende soorten planten- en boomsoorten. Een heg is eigenlijk een minibos, maar de soortendichtheid per strekkende vierkante meter is veel groter dan in een echt bos. Het mooie aan een heg in het landschap is dat die natuurgebieden met elkaar kan verbinden, als een soort dooradering van biodiversiteit, en hij geeft minder schaduw dan bomen, dus je kunt ze ook goed langs en op landbouwgrond zetten zonder dat ze zon wegnemen. Zeker in grote stukken van Oost- en Zuid-Nederland was vroeger de heg de standaard-afbakening tussen landerijen. Wat in laaggelegen landschap vaak de sloot is, is op hoger gelegen grond meestal de heg. Heggen met stekels waren het natuurlijke prikkeldraad van vroeger, om te voorkomen dat het vee wegliep bijvoorbeeld. Maar veel zijn er de afgelopen eeuw verdwenen. Ook in de stad kan een goede heg een mini-natuurgebiedje zijn, waar allerlei planten, insecten en vogels beschutting vinden. Een heg ziet er mooi uit en is goed voor de natuur. Zo is het idee ontstaan voor Hoopheggen, een burgerbeweging voor meer heggen. Meer dan duizend vrijwilligers hebben de afgelopen drie jaar ruim 40 kilometer heggen aangeplant, en dit plantseizoen willen ze daar nog eens 20 kilometer aan toevoegen. Het begon heel simpel met een buurvrouw en een vriendin die hielpen om heggen aan te leggen. Nu planten ze deze met grote groepen vrijwilligers tijdens speciale plantochtenden.

OVERAL

Dat aanplanten gebeurt zowel bij bewoners van buitengebieden als bij boeren, zo lang je maar minimaal 200 meter heg wilt aanplanten. De grondeigenaren moeten een deel van de beplanting betalen, en goede catering regelen voor de planters, maar verder is het gratis. Wat opvalt is hoeveel jonge mensen meedoen: iets samendoen, buiten, in de natuur. Daar blijkt behoefte aan. En er wordt een generatie mee bereikt, die normaliter niet zoveel in het landschap is. Ook mensen uit de stad die in de drukste fase van hun leven zitten. Mensen die zich misschien zorgen maken over de sociale cohesie in Nederland, of over hoe we met de natuur omgaan. En ook de buurman die in ruil voor een biertje meeplant en helemaal nooit nadenkt over zijn ecologische voetafdruk, klimaatverandering of vegetarisch eten. Het is gewoon een heel gezellige ochtend of middag waarop je in contact komt met andersdenkenden en ook met het landschap.

PARTICULIERE ACTIE

Tot nu toe gaat het bijna helemaal buiten provincies en gemeentebesturen om, en dat zorgt ervoor dat Hoopheggen een heel kleine en flexibele organisatie kan blijven. Maar het zorgt ook dat vergroening minder snel gaat dan misschien zou kunnen. Het zou goed zijn als overheden meer zouden kunnen doen om dit soort initiatieven te steunen.

Wat zou er gebeuren als we in Nederland minder tijd achter onze laptop beleidsnota's zouden schrijven en meer tijd zouden steken in tastbare acties om de natuur en het landschap te versterken. Hoe snel zou het kunnen gaan, wanneer er weer wordt meegegaan in plaats van aan de zijlijn blijven staan?

VOCHT IN DE MUREN

VOCHTIGE MUREN

De vele regenval van eind 2023 heeft in veel gevallen oude panden geen goed gedaan. Wateroverlast speelde op veel plaatsen. Het onderstaande komt uit een monumentenwijzer, maar is voor alle panden van hoge leeftijd belangrijk. En als u meer wilt weten, kijk eens op de website van de Rijksdienst voor Cultureel Erfgoed (RCE).

Een monument is net als elk ander gebouw gebaat bij een stabiel evenwicht tussen de opname en de verdamping van vocht in het (buiten)muurwerk. Door bijvoorbeeld een te hoge grondwaterstand of uitgesleten pleisterwerk kan deze vochtthuishouding verstoord raken. Een hoge vochtbelasting in het buitenmuurwerk van een monument kan veel schade veroorzaken, zowel buiten als binnen. De onderhoudswijzer van RCE gaat in op de preventieve maatregelen die u als eigenaar zelf kunt treffen om vochtschade in uw monument of een ander pand te voorkomen. Om schade als gevolg van een hoge vochtbelasting te verhelpen, zijn diverse herstelwerkzaamheden mogelijk in de grond, het voegwerk en het pleisterwerk. Wanneer preventief ingrijpen niet kan, kan een horizontaal drainagesysteem worden aangelegd dat het overtollige grondwater via drainagebuizen afvoert. Verdiept u zich daar eens in. Dat kan best zinnig zijn.

VOCHT EN ZOUT

In ieder materiaal zitten zouten en dan komen er nog eens zouten van buitenaf bij. We zien het ook in de ruimte waar (kunst)mest opgeslagen lag of bij buitenmuren die vlak langs de openbare weg liggen. Daar komt dan het zout uit strooiwagens tegenaan. Ook mest uit de stallen of van de mesthoop naast de boerderij speelt hier een rol. Aan oorzaken van buitenaf kun je niet zoveel doen, maar je moet er wel alert op blijven. Het probleem is niet zozeer dat de witte of grijze uitslag er niet fraai uitziet; ernstiger is dat de combinatie van zout en vocht schade veroorzaakt aan gemetselde constructies. Voegmortel kan verpoederen, bakstenen kunnen afschilferen en op termijn zelfs uiteenvallen, metselmortel kan zijn samenhang verliezen, verf kan gaan bladderen, pleisterwerk kan donker en vies worden en van de ondergrond loslaten, tegels kunnen van de muur worden gedrukt, ingemetseld ijzerwerk kan versneld roesten en koppen van houten balken kunnen versneld verrotten.

De problematiek van zout en vocht kan niet altijd structureel worden opgelost. Veruit de belangrijkste preventieve maatregel is ervoor zorgen dat metselwerk droog blijft. Zouten zonder vocht vormen geen schadeprobleem. Veel vocht zonder zouten is om allerlei redenen bijna altijd een ernstig probleem. Veel vocht met zouten is nog een graadje erger. De kern van het probleem is dat in een vochtige omgeving zouten zich, in opgeloste vorm, door de poriën in het metselwerk kunnen bewegen. Aan de buitenkant verdampt het vocht en vormen de zoutdeeltjes kristallen; in de voeg- en metselmortel drukken de zoutkristallen door hun expansiekracht het voegwerk los.

KOOL & VAN DEN TOREN
*• deskundig
 • vertrouwd
 • persoonlijk*

Dé makelaardij van de Alblasserwaard

Dorpsstraat 65a 2969 AD Oud-Alblas | 0184-693566 | info@koolvandentoren.nl

www.koolvandentoren.nl

UITGAVEN VAN B&E AKV

- Boer en Boerderij
€ 35,00
- Hoeve, hofstee, herbestemming € 14,95
- Het behouden waard
€ 14,95
- De Stee van Saan van Pieterre
€ 14,95

Te verkrijgen via het secretariaat

UITGEVER:

BOERDERIJ & ERF

alblasserwaard - krimpenerwaard - vijfheerenlanden

secretariaat: Sluis 57

2964 AT Groot-Ammers

06-53759618

secretariaat@boerderijnerf.nl

www.boerderijnerf.nl

REDACTIE & SAMENSTELLING:

LA CARRIOLA

tekst & advies

Dick de Jong | Buitendams 51

3371 BA Hardinxveld-Giessendam

06-22845889 | djtekst@planet.nl

Koeien in de winter.

QUOTE

&

KUNST

LEG EEN PERZISCH TAPIJT NIET
IN DE KELDER ALS JE IN EEN
WATERRISICOGEBIED WOONT!

Illustratie Leonieke Fontijn Blösch: Beat Strechl

